

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΩΜΕΡΙΤΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ
και
ΜΟΥΣΙΚΗ

Σκέψεις πάνω σε ένα ποίημα
του **Μάνου Χατζηδάκι** για το **Γιώργο Σεφέρη**
με μουσική επένδυση
του **Νότη Μαυρουδή**

5^ο Συμπόσιο Σεφέρη
Αγιάννα
5-7 Νοεμβρίου 2021

A. Εν Αρχή ην ο λόγος

Φυσικά δεν είναι στις προθέσεις μου να αναπτύξω στο Συμπόσιο τις τόσο πολύπλοκες και ιδιότυπες σχέσεις της Ποίησης και της Μουσικής. Είναι όμως αναγκαίο να θέσω ένα στοιχειώδες πλαίσιο διαπιστώσεων για τη μελοποιημένη Ποίηση, τη διάχυση των ήχων στο λόγο, αλλά και στο μέλος.

Ιστορικά ο λόγος συνυπήρχε από πάντα με το μέλος. Αυτόνομες μουσικές εκδηλώσεις, χωρίς λόγο ή χορό, δεν υπήρχαν μέχρι τα χρόνια της Αναγέννησης. Η μουσική από τα αρχαία χρόνια ήταν ταυτισμένη με το λόγο, την ποίηση. Ακόμα και μεγάλοι συνθέτες συμφωνικής μουσικής, όπως ο Μπετόβεν στο κορυφαίο έργο της παγκόσμιας μουσικής, την 9^η Συμφωνία του, για να αναδείξει νοητικά και συναισθηματικά τη χαρά, χρησιμοποίησε στο κλείσιμο της Συμφωνίας του το ποίημα του Σίλλερ «Ωδή στην πανανθρώπινη χαρά», με χορωδούς δηλαδή, με λόγο. Οι ήχοι των λέξεων και οι ήχοι των οργάνων, το συνολικό φωνητικό υλικό μέτρων, ρυθμών, μέλους, δίνουν άπειρες δυνατότητες νοητικής και συναισθηματικής έκφρασης. Όπως έγραφε και ο Μίκης Θεοδωράκης το 1965 «εν αρχή ην ο λόγος, δηλ η ποίηση.

B. Η μουσική των λέξεων

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο σύζευξης ποίησης και μουσικής γεννήθηκε και το θέμα της μελοποιημένης ποίησης με δυο μορφές: τη μουσική σύνθεση πάνω σ' ένα ποίημα και τη στιχουργική ποίηση με στόχο τη μελοποίηση. Και στα δυο είδη ο συνθέτης θα αναδείξει το συναίσθημα και τα νοήματα του λόγου. Εξάλλου και η ποίηση χωρίς διανοητικά συναισθήματα, χωρίς ήχους, παύσεις, μέτρα, ρυθμό θα ήταν απλώς ένα κείμενο λογοτεχνικό.

Η μουσική των λέξεων, η ακουστική διάσταση της γλώσσας, η δομή και η παραγόμενη εικόνα είναι συνισταμένη της ποίησης και όχι μόνο της μουσικής.

Αυτή η σύζευξη φαντασίας, συμβολισμών, λεκτικής υπέρβασης και ρυθμών είναι κτήμα και των δυο. Εξάλλου υπάρχει και το αξίωμα ότι τα ποιήματα δεν πρέπει απλά να αναγιγνώσκονται, αλλά να διαβάζονται φωναχτά ακόμα και να τραγουδιώνται.

Ιστορικά εξάλλου οι ήχοι γίνανε λέξεις, οι λέξεις γλώσσα και η γλώσσα επικοινωνία, με συμβολικά νοήματα, με συναισθηματικές εκφράσεις, αρμονία, αναπνοή και σιωπή και στο τέλος σύνθετοι ήχοι συναισθημάτων και νοημάτων μιας μεταφυσικής μουσικότητας.

Γ. Έντεχνο λαϊκό τραγούδι

Η αρχέγονη αυτή σχέση συναισθημάτων μέσω της ποίησης, της μουσικής και του χορού, οδήγησε ιστορικά στο τραγούδι, στη βάση πάντα του βυζαντινού, εκκλησιαστικού και παραδοσιακού μέλους, που κάθε πολίτης και σε κάθε περιοχή συνδιαμόρφωνε για την επικοινωνία του, τις μεταφυσικές του αναζητήσεις και την ψυχαγωγία του.

Στον τόπο μας, χάρις σε ποιητές, μουσικούς και διανοούμενους πήρε τα τελευταία πενήντα χρόνια τη φόρμα του «έντεχνου λαϊκού τραγουδιού», αρχικά με το Μάνο Χατζηδάκι, μετέπειτα με τον χειμαρρώδη Μίκη Θεοδωράκη και αργότερα με όλους τους σύγχρονους και σπουδαίους μουσουργούς.

Ένα είδος τραγουδιού με νοήματα και συναισθήματα, που γραφότανε για τους πολλούς με αισθητική πληρότητα, βασισμένο σε ποιήματα σπουδαίων ποιητών. Έτσι γεννήθηκε ένα σύμπλεγμα ήχων, γλώσσας και μουσικής, εύληπτα για τον πολύ κόσμο, γι' αυτό και σύντομα απέκτησε λαϊκή, κοινωνική αποδοχή.

Μέσα από το έντεχνο λαϊκό τραγούδι της εποχής μας, το οποίο παντρεύτηκε την βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική, το δημοτικό και το ρεμπέτικο τραγούδι, μαζί με τους ήχους του κάθε

τόπου, έδωσε τη δυνατότητα σε ανθρώπους που δεν θα διάβαζαν ποτέ ποίηση να τραγουδάνε «ποίηση». Η αρμονία στίχου και μουσικών ήχων, αποδεκτών από την ιστορική κουλτούρα του κάθε τόπου, έδωσε τη δυνατότητα σε μεγάλα τμήματα του λαού να κάνουν κτήμα τους νοήματα και συναισθήματα πολλών ποιητών. Εξάλλου και η μουσική επηρέαζε βαθειά τη σκέψη και τις εκφράσεις των ποιητών, όπως και τα μέτρα των ήχων και στίχων που χρησιμοποιούσαν.

Όπως γράφει και ο Σεφέρης (Μέρες Β, 1931-34) «Τ' απόγευμα (ακούσαμε) το δεύτερο μέρος της Συμφωνίας του Φρανκ, εκείνο που αρχίζει με τις άρπες και ένα ποίημα που λέγεται «Τυφλοί». Ένα κεφάλαιο από το ερχόμενο βιβλίο (μου) λέγεται «Ιντερμέδιο για χαμηλή φωνή». Έτσι επηρεάζομαι από τις μουσικές, γιατί βαρέθηκα να επηρεάζομαι από τους λογοτέχνες. Αύριο θα πάω να αγοράσω τον «Φαύνο» ή το «Valse» του Ραβέλ ή το «Bolero». Φαντάζομαι τους μελλούμενους κριτικούς, που δεν θα μπορούν να βρουν ποιους έκλεψα. Αν ήμουν ελεύθερος θα πήγαινα στο Παρίσι να σπουδάσω μουσική». Ένα κείμενο που δείχνει πόσο και οι ποιητές επηρεάζονται από τους ήχους της μουσικής φαντασίας και αρμονίας.

Σε κάθε περίπτωση, όπως έγραφε και ο Μίκης Θεοδωράκης το 1965 : «Η μουσική και το κείμενο είναι δυο στοιχεία σε τέτοιο

σημείο αξεχώριστα, ώστε να είναι αδύνατο να φανταστείς την ίδια μουσική με άλλο κείμενο ή το ίδιο κείμενο με άλλη μουσική...».

Ο ίδιος ως κορυφαίος μουσουργός θα αποδεχθεί, όπως είπα, ότι στο τραγούδι «Εν Αρχή ην ο Λόγος», δίνοντας έτσι προβάδισμα στο ποίημα, του οποίου τα νοήματα η μουσική σύνθεση εκφράζει. Για να συμπληρώσει: «Η μεγαλύτερη φιλοδοξία μου είναι να υπηρετήσω πιστά τη νεοελληνική ποίηση», ώστε να περάσει η ποίηση από τους λόγιους στους πολλούς. Όπως έλεγε κι ο Σεφέρης «Η ποίηση γράφεται για να διαβάζεται φωναχτά» και να τραγουδιέται από το λαό με μουσική, θα πρόσθετε ο Μίκης.

Δ. Μάνος και Σεφέρης

Σ' αυτό μέσα το πλαίσιο μου είχε κάνει εντύπωση, ότι ο Μάνος Χατζηδάκης δεν είχε μελοποιήσει ούτε ένα ποίημα του Γιώργου Σεφέρη. Γι' αυτό με αιφνιδίασε ότι στο ποιητικό έργο του Χατζηδάκι «Μυθολογία», τα οποία γράφτηκε το 1966, περιείχε ένα ποίημα αφιερωμένο στο Γιώργο Σεφέρη. Το ποίημα του Μάνου έλεγε:

« Από τη Μικρασία, μετά την καταστροφή
Ένας αστός ξεκίνησε
με μια βαλίτσα αναμνήσεων στο χέρι.
Γύρισε χώρες μακρινές
και πολιτείες άγνωστες
μάζεψε ακριβό υλικό
και συνταγές,
μέτρα, ρυθμούς και χρώματα
και τέλος, και τέλος γύρισε
στη χώρα του.
Έχτισε με τα χέρια του σπίτι
σημερινό κι ελληνικό,
εμπήκε μέσα, εκλείδωσε
και από τότε πια κανείς,
Κανείς δεν τον συνάντησε
στην αγορά».

Το ποίημα αυτό ενός μουσουργού για έναν ποιητή αναδείχθηκε, γιατί ο επίσης σημαντικός συνθέτης και διανοούμενος Νότης Μαυρουδής το συμπεριέλαβε σε έναν από τους δίσκους του με τίτλο «Παιδί της Γης», γράφοντας για το λόγο αυτό τη μουσική υπόκρουση, που συνοδεύει την απαγγελία του ποιήματος που μόλις ακούσαμε την οποία απαγγέλει ο ίδιος ο Μάνος Χατζηδάκης. Ο Νότης Μαυρουδής έγραψε για τη συνεργασία του αυτή:

«Η συνεργασία μου με το Μάνο Χατζηδάκι οδηγεί τη μνήμη μου στο 1973, όταν είχα διαβάσει ποιήματα του συνθέτη από την ποιητική του συλλογή «Μυθολογία». Ζούσα τότε στο Μιλάνο της Ιταλίας και η νοσταλγία για την πατρίδα, σε συνδυασμό με τα γεγονότα της εποχής και την ανάγκη μου για συναισθηματική – υπαρξιακή παραμυθία, μου προκάλεσαν έντονη και μεγάλη επιθυμία να μελοποιήσω μερικά από τα ποιήματα του βιβλίου.

Όταν επέστρεψα στην Ελλάδα μπήκα στη διαδικασία να δισκογραφήσω αυτό το υλικό (1977). Ανάμεσα στα κομμάτια που μελοποίησα, είναι και οι τρεις «Προσωπογραφίες» αφιερωμένες στον Οδυσσέα Ελύτη, τον Γιώργο Σεφέρη και τον Νίκο Γκάτσο. Το

κομμάτι για τον Σεφέρη δεν είναι ακριβώς αυτό που ονομάζουμε τραγουδί· πρόκειται για μια έντονη ποιητική αφήγηση από τον ίδιο

τον Χατζιδάκι με τη συνοδεία μικρής ορχήστρας που «παρακολουθεί», μέσα από τη μουσική μου, τον ποιητικό και εκφραστικό χρωματισμό του Μάνου, μαζί και τη χατζιδάκειο καταγραφή της προσωπικότητας του Σεφέρη.

Σε ένα σύντομο ποίημα ο Χατζιδάκις κατέγραψε την σπουδαία αυτή προσωπικότητα, καταθέτοντας την εκτίμηση, το σεβασμό και τον θαυμασμό του για τον σημαντικό αυτόν λογοτέχνη, που έκρυβε μέσα του χρώματα κι αρώματα ανατολής, αλλά και τη γνώση μιας εσωτερικότητας που κρύβεται σε καθημερινές λέξεις, σε σκληρά βουνίσια τοπία, σε «θαλασσινές σπηλιές» και «άδειες στέρνες», μιας «έρημης χώρας» που αγάπησε πολύ...

Ήταν στιγμή μυσταγωγίας για εμένα, με τον Χατζιδάκι παρόντα και την έντονη, αν και νοητή, παρουσία του Σεφέρη.

Ο Μάνος στο studio μου μιλούσε συνεχώς για τον μεγάλο ποιητή και το έργο του, πέρα από τα βιογραφικά του, τα οποία γνώριζα από σχετικές πληροφορίες.

Η αφήγηση του Μάνου ήταν καταλυτική: Με ηρεμία και με εκφορά λόγου, η οποία ταίριαζε απόλυτα στην πορεία διαδρομής του ποιητή, υπό τους ήχους μουσικών οργάνων που από τη φύση

τους εκφράζουν μια κάποια υπαρξιακή μοναξιά. Ήταν ένας φόρος τιμής στον Μικρασιάτη ποιητή, ο οποίος άφησε παρακαταθήκη στις γενιές ένα τεράστιο έργο που θα συγκινεί τους ανθρώπους ακόμα και στο αέναο μέλλον...».

Πράγματι, ο Μάνος Χατζηδάκης, όπως λέει και ο Νότης Μαυρουδής, εκτιμούσε βαθειά το ποιητικό έργο του Σεφέρη: Την ψυχή των αναμνήσεών του από τη Σμύρνη και τα Βουρλά, οι οποίες καθόρισαν την θαλασσινή και αιγαιοπελαγίτικη έκφραση της ποίησής του, τα ταξίδια του στον κόσμο και το ακριβό υλικό που μάζεψε για να φτιάξει τα ποιήματα και τις ιστορικές ημερολογιακές του αφηγήσεις. Για να κλεισθεί ως πρόσφυγας του ελληνισμού, που πάντα ένιωθε ότι ήταν, σε μια Ελλάδα ξένη, όπως περιέγραψε στο τελευταίο ιστορικό κείμενό του για τη δικτατορία στην Ελλάδα, το τέλος της οποίας προκάλεσε, όπως είχε προβλέψει, μία τραγωδία η οποία δυστυχώς είχε ως θύμα την Κύπρο, την οποία ο Σεφέρης τόσο πολύ αγάπησε.

Όπως έγραφε ο Σεφέρης: «Είναι περίεργο, όσο αισθάνομαι πιο κοντά στον τόπο, τόσο αισθάνομαι πιο ξένος από τους ανθρώπους του τόπου... Να νοσταλγείς τον τόπο σου, ζώντας στον τόπο σου, τίποτε δεν είναι πιο πικρό...», όπως το διατυπώνει και ο Μάνος Χατζηδάκης «έχτισε με τα χέρια του το σπίτι του, μπήκε

μέσα, κλείδωσε και από τότε κανείς δεν τον συνάντησε στην αγορά».

Αυτό το ποίημα του Μάνου Χατζηδάκι για τον Γιώργο Σεφέρη, δείχνει ακριβώς πόσο βαθειά είχε εντρυφήσει τις εικόνες και τα νοήματα της ποίησης του Γιώργου Σεφέρη κι ας μη μελοποίησε ποίημά του. Ο Μουσικός και ο Ποιητής σε μια παράλληλη εκφραστική πορεία μέσα σε ρίζες ενότητας της Ελλάδας και του Ελληνισμού.